

SOSYAL ARAŞTIRMALARDA POLİTİK BİR MESELE OLARAK HESAPVEREBİLİRLİK VE ARAŞTIRMA DENEYİMLERİ ACCOUNTABILITY AS A POLITICAL ISSUE IN SOCIAL RESEARCH AND RESEARCH EXPERIENCES

Elif Madakbaş Güleler

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emadakbas@sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Geliş 27 Mart 2017
Düzeltilme Geliş 10 Nisan 2017
Kabul 12 Nisan 2017

Anahtar Kelimeler:

Hesapverebilirlik
James Bohman
Nitel Araştırma
Araştırma Deneyimleri

JEL Kodu
Z0

© 2017 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Hesapverebilirlik kavramı daha çok siyaset ve kamu yönetimi tartışmalarında karşımıza çıksa da sadece siyaset ve onla ilişkili olarak yönetimin değil pek çok başka pratiğin meşruiyet kaynaklarından biridir. Bunun ana nedeni ise hesapverebilirliğin “iktidar” ve “güven” ilişkisi temelinde tartışılmasıdır. Söz konusu ilişkilerin gündeme geldiği müzakere ve diyalog temelli konular, sosyal araştırmaların açıklanması noktasında da elverişlidir. Özellikle James Bohman, demokrasi ve sosyal araştırma arasındaki “iktidar” temelli geçişi sağlamada önemli bir isimdir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle kısaca politik bir pratik olarak hesapverebilirlikten bahsedilecek, sonrasında ise James Bohman’ın demokrasi tartışması aracılığıyla bunun sosyal araştırmalar için ne anlama geldiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Diyalog ve müzakerenin söz konusu olduğu nitel araştırmalarda -özellikle görüşmeler gibi yüz yüze gerçekleşenlerde- hesapverebilirliğin anlamına değinilerek araştırma deneyimlerinin görüşme temelli nitel araştırmalarda hesap verebilirlik için bir araç olabileceği önerisinde bulunulacaktır.

ARTICLE INFO

Received 27 March 2017
Received in revised form 10 April 2017
Accepted 12 April 2017

Keywords:

Accountability
James Bohman
Qualitative Research
Research Experiences

Jel Classification Code
Z0

© 2017 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Despite we come accross “accountability” as a concept in relation to politics and public administration, accountability is one of the sources of legitimation not only for political and managerial practices but also for various ones. Discussion of accountability in terms of “power” and “trust” relations is the main reason of it. Topics based on deliberation and dialogue regarding these relations, are also available tools for interpretation of social sciences. James Bohman, especially, is an eminent one in linking a “power” based forge between democracy and social research. In this framework, first of all, accountability is taken into account as a political practice and it is followed by seeking for comprehending its meaning in social sciences through Bohman’s discussion of democracy. Finally it is asserted that research experiences can be handled as means of accountability by mentioning its meaning in qualitative researches -interviews as face to face ones, in particular- related to dialogue and deliberation

GİRİŞ¹

Hesap verebilirlik, insan hakları ve demokrasi söylemleri kapsamında yöneticilerin “iktidarlarını nasıl kullandıklarını” açık ve net bir şekilde ortaya koymaları anlamına gelir. Böylece yöneten ve yönetilen taraflar arasındaki güven ilişkisinin güçlendirilmesi amaçlanır (Robertson, 2004: 3). Hesapverebilirlik, yaygın olarak kullanıldığı yönetim alanında “kamuyu, bilgi edinmede; daha güçlü olanı ise denetlemede tutma yöntemi” olarak tanımlanır. Bunun demokrasiyle ilişkisi ise uzman olanların sunduğu bilginin vatandaşlar tarafından sorgulanarak taleplerinin karşılanıp karşılanmadığının anlaşılmasıdır (Mulgan, 2003: 1). Söz konusu genel tanımdan da görüleceği üzere hesapverebilirlik, iktidar asimetrisi üzerinden ilerleyen bir ilişki olarak avantajlı-dezavantajlı arasındaki bilgi akışını konu edinir.

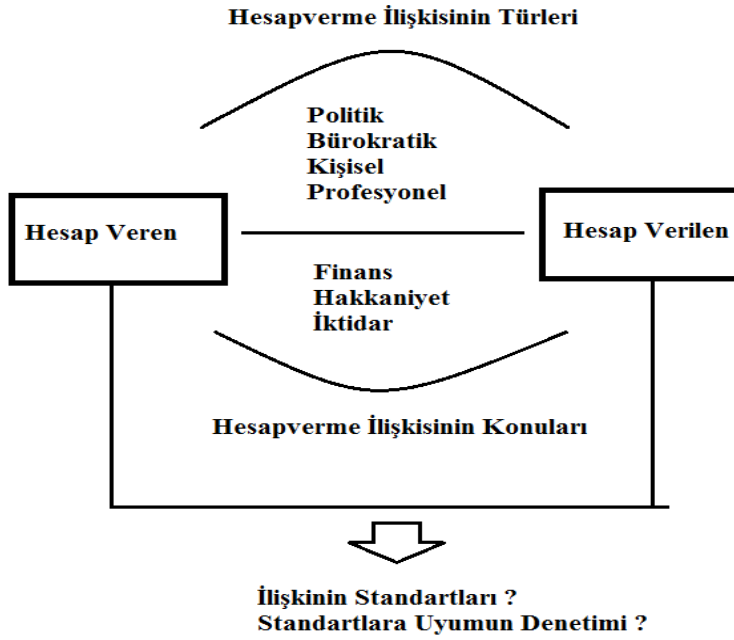
“Yönetimden yönetişime” geçiş, hesapverebilirliğe yönelik vurguyu arttırmıştır. Böylece hesap vermesi gereken aktörler çeşitlenmiş; seçilmişlerin kendini seçenlere karşı sorumluluğunu gündeme getiren “politik hesap verebilirlik”, atanmışların da en az siyaset kadar sorumlu olduklarını belirten “bürokratik hesapverebilirlik”, kurumların değerlerine bağlılık noktasında “kişisel hesapverebilirlik”, yönetimde de her birimin bir uzmanlık alanı olduğundan “profesyonel hesapverebilirlik” gibi türler ortaya çıkmıştır. Hesap verebilirlik, nasıl bir “performans” sergilendiğinin gözler önüne serilmesi, “müzakere” aracılığıyla sürecin farklı katılımcılara açılması ve “kamunun” kapalı yapılar ile teknik süreçlere karşı yeniden güçlenmesini içerecek anlamlara gelmeye başlamıştır (Ahmad, 2016). Tüm bu hesap verme türlerinin, mahiyeti de birbirinden farklılaşabilir. Performansın ortaya konması anlamına daha çok gelse de hesapverebilirlik, maddi edinimleri ve harcamaları içerecek şekilde “finansal” anlamda bir hesap verme olabilir. Bunun yanında maddi ve maddi olmayan konuları kapsayacak şekilde “hakkaniyete” ve “iktidarın kullanımı ya da kötüye kullanımı” noktasında da hesap vermeyi içerebilir (Behn, 2001: 6-10). Dolayısıyla, örneğin, mesleği nedeniyle bir kişi “profesyonel hesapverebilirlikle” yükümlüysen, bunun finansal boyutu kadar hakkaniyet ve iktidar boyutları da olabilir.

Hesapverebilirliği kısaca daha analitik bir şekilde ele almak gerekirse, “hesap veren aktör”, “hesap verilen mecra/forum”, neyin bilgisinin özellikle görünür kılınması gerektiğine ilişkin içeriği konu edinen “ilişkinin doğası”, hesabı verilen konunun eksik ya da uygun olup olmadığına yönelik karşılaştırma yapma imkanı verebilecek “hesapverebilirlik standartlarının” neler olduğu ve son olarak hesapverebilirliğin gönüllü mü işlediği yoksa yasalarla yaptırıma mı bağlı olduğuna yönelik tartışmanın yapılabileceği “zorunluluğun doğası” karşımıza çıkacaktır (Bovens ve diğerleri, 2014: 10-13). Böylece taraflar, taraflar arası ilişkinin konusu, ilişkinin nasıl olması gerektiğine yönelik çerçevenin ne olduğu ve bu çerçeveye uygunluğun nasıl ele alındığı soruları hesapverebilirliğe ilişkin temel sorular olmaktadır.

Şekil 1’de de görülebileceği üzere, hesapverebilirliğin asimetrik iktidara sahip olan tarafları, bu taraflardan güçlü ya da avantajlı olanın bunu kötüye kullanmasının engellenmesine yönelik denetimi, taraflar arası ilişkilerin türleri ve içerikleri bulunmaktadır. Bu ilişkiden hareketle hesapverebilirliğin, iktidar asimetrisini düzeltmeye ve iyileştirmeye yönelik bir adım olduğunu söyleyebiliriz.

¹Bu yazının şekillenmesinde, Doç. Dr. Özlem OĞUZHAN moderatörlüğünde gerçekleştirdiğimiz toplantıların ve nihayetindeki çalıştayın etkisi büyüktür. Özlem Oğuzhan’a ve çalıştayın katılımcılarına teşekkürlerimi sunarım.

Şekil 1. Hesapverebilirliğin Boyutları

Kaynak: Ahmad, 2016; Behn, 2001: 6-10; Bovens ve diğerleri, 2014: 10-13'ten üretilmiştir.

Hesapvermeyi birçok farklı alanın konusu yapan unsurun, temelinde “iktidar” ve “güven ilişkilerinin” yatması olduğunu söyleyebiliriz. Şekil 1’deki ilişkiyi gündeme getirecek pek çok alanda hesapverebilirlikten bahsedebiliriz. Bu çalışma kapsamında -James Bohman’ın argümanlarının yardımıyla- bir sosyal araştırmada da benzer bir ilişkinin var olduğu düşünülmektedir. Özellikle müzakere, çoğulculuk ve iletişim gibi iktidar asimetrilerinin aşılma çalışıldığı konularla hesapverebilirlik yakından ilişkilidir. Nitel araştırma özelinde bu konu tartışılmadan önce sosyal araştırma boyutunda ele alınacaktır.

1. James Bohman’da *Demokrasi Olarak Araştırma*

Jürgen Habermas, Frankfurt Okulu özelinde eleştirel teori içinde ikinci kuşağın temsilcisi kabul edilir. Habermas, eleştirel teoriyi pragmatizme ve liberalizme yaklaştırmakla birlikte olması gereken arayışına ve aklın olumlu bir şekilde ele alınmasına devam etmiştir. Habermas’ı takip etmekle birlikte onun argümanlarını revize eden ve eleştirel teoriyi pragmatizme daha da yaklaştıran James Bohman², Habermas’a benzer şekilde müzakereci demokrasi ve kamusal alan konularıyla ilgilenmekle beraber, kamusal alanı “uluslararası” boyutta ele alarak Habermas’ın ulusal kamusal alanından farklılaşır (Bohman, 1997a; Bohman, 2007a). Müzakereci demokrasi ve iletişim konusunda ise çoğulculuğun müzakere pratiklerine nasıl entegre edileceği meselesini tartışır (Bohman, 1997b; Bohman, 2000). “Baskı olmaması” durumunu tüm iktidar analizlerinin temelini koyan Bohman; sosyal bilimsel faaliyetlerin de politik bir sisteme benzer şekilde demokratik olmaya çalışmasını önererek eleştirel teori içinde metodoloji tartışmalarına kapı aralamış olur (Bohman, 1993). Kısaca Bohman’ın sosyal araştırma açısından demokrasiyi tartışması çoğulculuğun müzakereye entegrasyonuna benzer şekilde çoğulculuğun araştırma sürecine entegrasyonunun nasıl sağlanacağıdır.

Bu durumda Bohman’ın kavramlarının açıklığa kavuşturulması gerekir. Bu açıklık ile Bohman’ın kurgusu ve bu kavramları kullanırken neyi kastettiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu kavramlar “araştırma”, “demokrasi” ve her iki kavrama ilişkin sürece entegre edilmeye çalışılan “çoğulculuktur”.

² James Bohman, halen Saint Louis Üniversitesi’nde felsefe profesörü olarak çalışmaya devam etmektedir. Bohman hakkında daha geniş bilgi için bkz. <https://www.slu.edu/colleges/AS/philos/site/people/faculty/Bohman/>

1.1.Araştırma, Demokrasi ve Çoğulculuk

Bohman araştırma sözcüğünü karşılamak üzere “inquiry” sözcüğünü kullanmakla birlikte metin içinde “research” anlamında araştırma sözcüğünü de kullanmaktadır. *Inquiry*, Türkçe’ye “danışma” anlamını da içerecek şekilde “inceleme, soruşturma” olarak çevrilebilir. “Research” sözcüğü ise doğrudan bilimsel anlamda bir “araştırmayı” çağrıştırır. İkisi arasındaki fark şu şekilde özetlenebilir: “Research” sözcüğü belli adımları ve yöntemleri takip ederek “yeni bilgi” edinimini işaret ederken, “inquiry” sözcüğü ise var olan bilgilerin toparlanmasını yeterli görebilecek şekilde bir konunun farklı boyutlarıyla anlaşılmasını işaret eder (http://www.mq.edu.au/lih/altc/ug_research/diff_research_inquiry.htm, 19 Mart 2017). Bu nedenle “inquiry” anlamında araştırma, politika yapım ve yönetim süreçleriyle daha çok ilişkilendirilmiştir. Politika yapımını gerektiren bir alana ilişkin sorunların, bu sorunlara ait uzmanlık alanlarının bilgisinin, yapılmış geçmiş araştırmaların (*research*) derlenerek karar verme sürecine ilişkin bilgi toplanması “inquiry” anlamında araştırmayı işaret eder (<http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/interpretations/inquiry-enquetes/>, 19 Mart 2017). Bohman, *inquiry* sözcüğünü kullanmakla birlikte “sosyal bilim” vurgusunda bulunarak her iki araştırma türünü de işaret eder. Sosyal bilimlere yeni bilgi üretimi noktasında da başvurulabilir, var olan sorunun çözümüne ilişkin hazır araştırmaların ve uzman görüşlerinin toplanması anlamında da başvurulabilir. Bu da sosyal bilimsel araştırma ile politika yapım sürecinin³ yakınlaşmasını sağlar.

Demokrasi Bohman’da, müzakere ve bilgi edinimine yönelik işbölümü anlamına gelir. Müzakere, “vatandaşların kendi ortak yaşamlarını düzenlerken ve inşa ederken kullandıkları araçlar olarak kararları, politikaları ve yasaları gerekçelendirmek için kamusal olarak sunulan nedenlerin” belirlenmesidir (Bohman, 2009: 28). Sosyal gerçeklik, pek çok farklı bileşenin sonucudur. Bunlar “uzmanlık ve işbölümü, kültürel çoğulculuk ve çatışma, sosyal karmaşıklık ve kurumsal farklılaşma, küreselleşme ve artan sosyal bağımlılık gerçeği” olarak sıralanabilir (Bohman, 2009: 30-31). Bir sorunun çözümüne yönelik bir araştırma yapılması ve politika yapım sürecine bu çıktının sonuçlarının dahil edilmesi amacı taşıyan bir araştırma, kişilerin ve kurumların birbirleri ile nasıl “iletişime” ve “etkileşime” girdiklerinin ortaya konulmasını da demokratik bir pratik olarak görür (Bohman, 1999: 604). Bohman, çoğulculuğun imkanı için müzakere anlamında demokrasiyi ve yine müzakere sürecinin bir sonucu olarak bilgi edinimini işaret etmiş olur:

“(E)nformasyon edinimi (ya da bilgi edinimi), hiçbir vatandaş tüm kararlarda uzman olamayacağından herkes için asimetriktir. Müzakere daha çok, herkesin işbirliğine ve bilginin kolektif organizasyonuna katkı olarak tamamen birbirlerine bağımlı olmalarına benzer. Diğerlerine yönelik böylesi bir bağımlılık, akli yalnızca bireysel kapasite ve iktidarın genişlemesi olarak değil gerçek bir sosyal sahiplik olarak görmenin sonucudur. Eğer araştırma demokratik olarak organize edilirse, sosyal olarak dağıtılmış bilgi bir gruptan başka bir yerde temsil edilemez. Karşılıklı bağımlılık, bir alt gruba ya da bireye sosyal süreç üzerinde kontrolü ele geçireceği yeterli bilgiyi vermez çünkü ancak grubun kolektif bilgisinin tamamı sosyal kontrole ve etkili sosyal politikalara erişebilir” (Bohman, 1999: 594).

Çoğulculuğa gelecek olursak Bohman çoğulculuğun da çoğul anlamları olabileceğini belirtir. Bunlar “kültürel çoğulculuk”, “epistemik çoğulculuk”, “değer çoğulculuğu” olabileceği gibi aynı anda birçok çoğulculuğun bir araya gelmesi de olabilir (Bohman, 2004: 39). Bohman, çoğulculukla birlikte “çeşitlilik” kavramını da kullanır. Bohman’da bilgiye erişimde “çeşitliliğin” anlamı “perspektifler” anlamında çeşitliliktir. Bunun müzakere ile sağlandığı durumda, farklı perspektiflerin iletişime girmesi Bohman tarafından Habermas’tan farklı yorumlanır. Habermas’ta iletişim sürecine eşlik eden ilke “hakikatin izini sürmektir”. Bohman, perspektif farklılıklarını argümanların birbirlerini sınamaları ve eksikliklerini ortaya koymaları anlamında gerekli bularak nihai bir doğruya ulaşmaktan ziyade “hatadan kaçınma” olarak kabul eder (Bohman, 2007b). Perspektiflerin birbirini sınadıkları noktada, bu

³Kamu politikası yapımı literatüründe Bohman’a benzer şekilde Frank Fischer da Habermasçı unsurlarla Deweyci unsurları bir araya getirmeye çalışır. Frank Fischer, doğrudan politika yapımına odaklanırken James Bohman’ın sosyal araştırma pratiğini daha çok vurguladığını, bununla birlikte politika yapım sürecini işaret ettiğini de söylemek mümkündür. Fischer’in bu minvalde çalışmaları için bkz. Fischer, Frank (2000). *Citizens, Experts and the Environment: The Politics of Local Knowledge*, Duke University Press; Fisher, Frank (2009). *Democracy and Expertise: Reorienting Public Inquiry*, OUP Oxford; Fischer, Frank (1993). *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press.

sınanmadan “uzmanlık” ve “uzmanlar” da nasibini alır. Bilginin üretimi sürecinin sadece uzmanlara ya da tek bir uzmana bırakılmaması, bilginin üretimine ilişkin bir görev dağılımını işaret eder. Bir sosyal soruna cevap tek bir uzman tarafından bulunamaz. Farklı uzman perspektiflerinin bir araya gelmesi ve uzman perspektifleri ile herhangi bir uzmanlığı olmayanların perspektiflerinin bir araya gelmesi, uzmanları da “hesapvermeye” zorlamış olur (Bohman, 1999: 603-604). Çoğulculuğun varlığı, hatadan kaçınma ya da hesapvermeyi kolaylaştırıcı rol oynamış olur.

Çoğulculukta, yani farklı perspektiflere sahip kişi ve grupların iletişime girdiği noktada politik olana eşlik edecek şekilde ahlaki olan da gündeme gelir. Çünkü söz konusu kişi ve grupların anlaşmazlığa düşecekleri temel mesele ahlaki ilke ve davranışlar olacaktır. Bu durumda herkesin görüşünü dikkate alacak eklektik bir sonucun çözüm sunacağından bahsedilebilir. Bu çözüm sabit ve biricik çözüm değildir. Zamanla revize edilebilir. Fakat bu çözüme ulaşma ve diğerinin perspektifini kendi perspektifi ile uzlaştırma noktasında kişiler, kendilerini diğerlerinin yerine koyarak ahlaki çıkarımlarda bulunmayı öğrenmek durumundadırlar (Bohman, 1995). Çoğulculuğun varlığı, sadece hatadan kaçınma ya da hesapvermeyi kolaylaştırma işlevi görmez, aynı zamanda kişilerin birbirlerinin baktığı yerden olaylara bakabilmelerini sağlar.

Bohman’ın demokrasiyi müzakere ve işbölümü, araştırmayı sosyal araştırma ve politika yapımında gerekli bilgi üretimi, çoğulculuğu ise farklı çoğulculuk türlerinin kesişimine olanak verecek şekilde “perspektif” temelinde çoğulculuk olarak tanımlamış olduğunu görmüş olduk. Her üç kavram bir sosyal araştırma söz konusu olduğunda iç içe geçmektedir; hem çoğulculuğu barındırmakta hem de farklı perspektiflerin etkileşimiyle bilgi üretimini açıklamaya çalışmaktadır. İletişim üzerinden argümanlarını şekillendirmeye devam etmesi, Habermas’ın Bohman üzerindeki etkisini göstermekte fakat Bohman iletişimi sosyal araştırmaya uygulama ve çoğulculuk ile buluşturma noktasında Habermas’tan farklı bir yöne doğru ilerlemektedir. Bohman’ın demokrasi, araştırma ve çoğulculuğa ilişkin görüşlerinin şekillenmesinde içinde bulunduğu eleştirel teori geleneğini pragmatizmle daha çok buluşturmaya yönelik çabası önemli rol oynar.

1.2.Eleştirel Teori - Pragmatizm Birlikteliği ve Eleştirel Araştırma

Bohman, eleştirel teori ve pragmatizm arasındaki ilişkiyi ele almanın aynı zamanda teori ve pratik arasındaki ilişkiyi ele almak olduğunu söyler. Pragmatizmin vurguladığı gündelik yaşam ve deneyimler vurgusunun getirdiği “pratik bilgi” ile Alman düşünce sisteminin vazgeçilmezi olan teorilerle hareket etmek arasında nasıl bir köprü kurulacağı, “eleştirel sosyal araştırmanın politliğini” tartışmaya açar. Sosyal araştırmaya yaklaşımda “üçüncü kişi” ya da “ikinci kişi” perspektifine sahip olmak, araştırmadaki iktidar pratiklerinin seyrini olduğu kadar araştırmanın yaklaşımını da işaret eder. Örneğin üçüncü kişi olarak araştırılan konuya yaklaşmak, araştırmacıya tarafsız bir konum yükler ve onu bir uzman olarak aynı zamanda konunun hakimi, dolayısıyla araştırmada iktidarı elinde bulunduran kişi konumuna sokar. İkinci kişi perspektifine sahip olmak ise araştırmanın içinde bilginin inşa edimini sırasında aktif rol almayı gerektirdiği gibi bir başkasıyla iletişime girmeyi gerektirerek uzmanı katılımcıyla aynı noktaya çekmeye çalışmak anlamına gelir. Bu ikisi arasında bir yol bulunması, belirli normların varlığını kabul etmekle birlikte onları etkilemeye ve yeniden şekillendirmeye kapı aralar. Dolayısıyla böylesi bir sosyal araştırmada, hem “pratik” sorunlar hem de “pratik çıktılar” gündeme gelmeye müsait bir zemin bulmuş olur (Bohman, 2003). İktidar ilişkilerini sorgulamakla birlikte eleştireliliğe adım atarken bu eleştireliliği kişinin “kendine” doğrultmasını sağlayarak bir “özgürleşme” ve “dönüşme” sürecine de hizmet eder. Aynı zamanda bir şeyi eleştiriyor olması, onun nasıl olması gerektiğine ilişkin bir akıl yürütmeyi de beraberinde getireceği için “normların” ortaya konulmasını gerektirir. Bu normlar, gerekçelendirme ve meşrulaştırma noktasında önemli rol oynarken aynı zamanda her zaman değişime ve yeniden oluşuma açık kalacaklardır (Bohman, 2005). Normları soyut ve değişmez kurallar olmaktan kurtaran ise eleştirel teoriye entegre olacak bir pragmatizmdir. Dewey’e referansla pragmatizmin hem demokrasiler hem demokratik araştırmalar için öneminden bahseden Bohman, pragmatizmin en önemli katkısının demokrasiyi bir fikir olmaktan öte “sosyal gerçekliklerle” iç içe görebilmek olduğunu söyler. Çoğulculuğun gündeme gelişi doğrudan pragmatizmin yeniden önem

kazanması ile ilişkili görülebilecekken⁴, bu çoğulculuk aynı zamanda kişilerin başkalarının görüşleri ile tanışarak kendine yönelik bir devinimi başlatması anlamına da gelir. Bohman, bu noktada da Dewey'e başvurularak bireylerin kendi görüş alanlarını "genişletmeleri" gerekliliğinden bahseder (Bohman, 2004). Böylece Bohman, Habermas'ın iletişimi ile Dewey'in pratik anlayışını araştırma pratikleri örneği üzerinden birbiri ile ilişkilendirmiş olur.

Bohman'ın işaret ettiği "ikinci kişi" olarak araştırmaya yaklaşma konusuna dönecek olursak, bu yaklaşımın tam olarak nitel sosyal araştırmanın ruhuna uygun olduğunu söyleyebiliriz. Bohman bu noktada üçüncü kişi rolünün "gözleme" uygun olduğunu söyler. Bohman'a göre Thomas McCarty, pragmatizmi eleştirel teori ile birleştiren bir diğer isim olarak ne tamamen "gözleme" ne de eleştirelliği unutacak kadar araştırmanın bir parçası olma durumlarını onaylamayarak arada bir tutum izlenmesini söyleyen önemli bir isimdir. Böylece eleştirel sosyal bilimin tanımına yönelik farklı ve yeni bir adım atmıştır (Bohman, 2001). Bohman'ın da bu yeni eleştirel sosyal teorinin biçimlenmesinde önemli bir isim olduğunu kabul edebiliriz. Bu yenilik, pragmatizmin eleştirelilik ile buluşmasının sunduğu imkanların keşfidir. Çünkü çoğulculuk ve sosyal araştırma gibi konular pratiğe odaklanmaları nedeniyle pragmatizmin özellikle üzerinde durduğu konulardır.

Eleştirel teoride müzakerenin çoğulculuk ile birlikte gündeme gelişi eleştirel bir sosyal araştırmada da çoğulculuğu ve diyalogu gündeme getirmektedir. Sosyal araştırmalar nicel yöntemlerle yürütülebileceği gibi nitel yöntemlerle de yürütülebilir. Bunun ötesinde karma yöntem de tercih edilebilir. Fakat iktidar asimetrisinin gündeme gelmesi noktasında nitel araştırma daha geniş bir tartışma alanı sunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen hassasiyetlerden ötürü nitel araştırmacıların kendilerini ve araştırmalarını savunduğu konulardan biri de "demokratik" bir araştırmaya yatkınlıklarıdır. "Kamusal ifade, diyalog ve kolektif eylem" ile ortaya konan bilginin demokrasinin önemli bir bileşeni olması, yüz yüze görüşmelerin hayati rol oynadığı nitel araştırmayı bir demokrasi pratiğine dönüştürmektedir. Bu pratiğin en önemli bileşenlerinden biri de araştırılan gruplara yardımcı olma, iktidar asimetrisindeki konumlarını ortaya koyma ve araştırma sonucu ile onların "sesi" olmaya çalışılmasıdır (Stake, 2010: 201). Bu nedenle hesapverebilirliğin ve boyutlarının diyalog temelli bir nitel araştırma söz konusu olduğunda uygun bir analitik araca dönüşeceği söylenebilir.

2.Nitel Araştırmalarda Hesapverebilirlik

Liberal ve demokratik değerlerin pek çok alanda gündeme gelmesi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle "bilgi üretimine" ilişkin sorgulamalar da değişmektedir. Üniversitelerin bu süreçteki rolleri de bu sorgulamanın kapsamındadır. Bilgiye erişimin artmasıyla birlikte o bilgiye ilişkin "hesapverebilirliğe" yönelik talep de artmaktadır (Frodeman, 2011). Hesapverebilirliğin bu yüzden, bilgi üretimindeki ana amacının verilerin "hasıraltı edilmediğinin" ya da çarpıtılmadığının ortaya konarak araştırmanın niteliğini güçlendirici argümanlar ileri sürmek olduğunu söyleyebiliriz (Martin, 2008). Fakat aynı zamanda hesapverebilirliğin sosyal-nitel-diyalog temelli bir araştırma için daha fazla anlamı bulunmaktadır.

Sosyal araştırma, sosyal hayatın bir parçası olarak karşımıza çıkan bir soruna ilişkin "Nasıl?" sorusunun sorulması ve buna sistematik bir cevap aranması olarak tanımlanabilir. Böylesi bir araştırma, bir sosyal çevre içindeki olağan akış kadar sapsmalar da odaklanabilir; aynı zamanda bir sosyal gerçekliği sadece anlamak amacı taşıyabileceği gibi eğer bir sorun söz konusuysa bunun çözümüne ilişkin bir "politika" yapımına veri sağlama amacı da güdebilir (McNeill ve Chapman, 2005: 7-8). Sosyal araştırmalar, nitel ya da nicel yöntemleri kapsayabileceği gibi her ikisini barındıracak şekilde karma yöntem ile de gerçekleştirilebilir.

Nitel araştırmanın sosyal araştırma içindeki konumuna/yerine bakılacak olursa, "geniş bir araştırma alanına" sahip olmasından ötürü pek çok farklı şekilde tanımlandığı görülebilir. Fakat temelde beş özelliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunları; i)araştırmada katılımcıyı kendi olduğu gündelik hayatın içinde ele alarak onun "gerçekliğine" inebilmek, ii)araştırmacıların "bakış açılarına"

⁴ Bu konuda farklı düşünürlerin farklı argümanları için bkz. *Pluralism and the Pragmatist Turn: The Transformation of Critical Theory (Essays in Honor of Thomas McCarthy)*, Edt: William Rehg ve James Bohman, the MIT Press, 2011, Cambridge ve Londra.

değer vererek onların olayları nasıl yorumladıklarını anlayabilmek, iii)bu yorumları anlayabilmek için katılımcının düşünce dünyasını şekillendiren sosyal dünyayı anlamaya çalışmak, iv)buraya kadar olan tüm aşamaları ele alırken düz yazıdan kaçınarak belirli kavramlar üretmek ya da var olan kavramları kullanarak davranışları ve düşünceleri açıklamak ve v)tek bir yöntem dayanamak yerine çeşitli veri toplama tekniklerini kullanarak çalışmayı güçlendirecek “kanıtlara” sahip olmak olarak sıralayabiliriz (Yin, 2011: 7-9). Bu özelliklerin ortaya çıkışında ve nitel araştırmanın tercih edilmesinde ise nitel araştırma mantığının, sosyal bilimlerin pozitivist algılanışından farklılaşması rol oynar. Pozitivist yaklaşımda, sosyal ilişkiler içinde de doğa bilimlerine benzer şekilde keşfedilmeyi bekleyen “yasalar” olduğu düşünülür. Araştırmacının tüm “değerlerinden” sıyrılarak araştırmaya yaklaşabileceği, en azından yaklaşması gerektiği söylenir. Fakat zamanla bu beklenti eleştirilmiş, özellikle sahada karşılaşan araştırmacı ve katılımcıların değerlerinden bağımsız şekilde bilgiyi üretmelerinin zor olduğu ileri sürülmüştür (McNeill ve Chapman, 2005: 187-189). Bu noktada nitel araştırmada sosyal soruna ya da gerçekliğe ilişkin “yasaların” keşfi değil, gerçekliğin kendi bağlamı içerisinde anlaşılması çabası ön plana çıkar.

Bu nedenle temel derdi “anlamak” olan nitel araştırma; mülakat, gözlem ve doküman incelenmesi gibi veri toplama tekniklerini kullanırken; araştırmacının kendi “deneyimlerinden” soyutlanamayacağı kabulüyle öznelliğe daha açık hale gelir (Stake, 2010: 20).Mülakatla birlikte görüşme ve görüşülen arasında sistematik bir şekilde bir sorunun çözümünü ya da bir sorunun cevabını karşılayacak bir akış kazandırılmış olan “enformasyon alışverişi” gerçekleşmiş olur. Araştırma sorusuna göre bu görüşme daha sıkı bir form ve birbirini takip eden adımlara sahip olabileceği gibi daha esnek bir şekilde de ilerleyebilir (Ruane, 2005: 149-150). Mülakat dışında görüşmelerden veri elde edilen bir başka teknik de pek çok kişinin bir arada tartışma ortamında bulunduğu odak grup görüşmesi yöntemidir. Hem mülakatta hem de odak grup görüşmesinde -iki kişi arasında ya da birden çok kişi arasında- bir iletişim söz konusudur. Her ikisinde de karşımıza araştırmacı ve katılımcılar arasında ya da katılımcıların kendi arasında (odak grup söz konusu olduğunda) *iktidar* ilişkileri, kişilerin kendileriyle birlikte getirdikleri *sosyal duruşları* ve bu duruşların sosyal gerçekliklere yüklediği farklı *anlamlar*, sahip olunan farklı *değerler*, bunların nasıl *yorumlanacağı* sorusu, yorumların çeşitliliği durumunda ortaya çıkan *belirsizlikle* nasıl baş edilebileceği ve bilgi alış-verişinin gerçekleşmesi için *güvenin* nasıl sağlanacağı gibi konu başlıkları gündeme gelir (Barbour ve Schostak, 2005: 42). Bu konu başlıkları özellikle “alan çalışması” söz konusu olduğunda belirginleşir. Alan çalışması, belirli bir mekanda belirli bir süre geçirecek olan araştırmacının çevresini detaylı bir biçimde gözlemleyerek ve söz konusu mekandaki kişilerle ilişki kurarak araştırılan sosyal çevreyi belli bir düzen ve yöntem içinde anlamak üzerine kuruludur (Ruane, 2005: 164-165). Bu haliyle de gözlem, mülakat ya da odak grup görüşmesini içermeye daha müsait olan alan araştırması, yazılı ve görsel malzemenin araştırmacı tarafından analiz edilmesinden farklı bir durumu işaret eder. Peki bu farklı durum, nitel bir sosyal araştırma esnasında, nasıl bir hesapverebilirlik ihtiyacını ortaya çıkarır?

Nitel bir çalışmanın başarısını ortaya koyan iki önemli kavram *güvenirlik* (trustworthiness)⁵ ve *inanırlıktır* (credibility). Bir çalışmanın güvenilir ve inanılır olmasının birinci şartı onun “şeffaf” olmasıdır. Hem çalışma hem de kaynakları dışarıdan birinin ulaşımına açık olmalıdır. Bir çalışmanın “metodik” olması yani onun “bir düzene sahip araştırma prosedürleri setine” sahip olması, araştırmanın adımlarını takip etmeyi kolaylaştırır. Son olarak çalışmaya ilişkin yorum ve değerlendirmelerini “kanıtlara bağlı” kalarak, verinin sundukları ile ilişkili olacak şekilde yapması da araştırmanın güvenilirlik ve inanırlığını artırır (Yin, 2011: 19-21). Tüm bunlar bir çalışmada varılan sonuçlara nasıl ulaşıldığının “adımlarının” okuyucuya gösterilmesi anlamında *şeffaflık*, çalışmanın anlaşılabilir ve

⁵Güvenirlik gibi sosyal araştırmalarda karşımıza çıkan kavramlar –örneğin güvenilirlik, geçerlik, genellenebilirliğin- nitel araştırma açısından sorunlu kavramlar olduklarını söylemek mümkündür çünkü bu kavramların ortaya çıktığı mantık nicel araştırmalardır. Güvenirlik örneğin bir anket formu için kullanılan ölçeğin tekrar kullanımında aynı sonuçları vermesini ifade eder. Böylece çalışmanın nesnel olduğu iddia edilebilir. Oysa nitel çalışmanın böyle bir iddiası yoktur. Benzer şekilde ölçülmek istenen şeyin söz konusu ölçek aracılığıyla gerçekten ölçülebilmesi o yöntemin geçerli olduğunu gösterir. Bu konu nicel araştırma için dahi tartışmalı bir konudur. Son olarak parçayı daha derinlemesine anlamaya çalışan bir nitel çalışmadan nicel çalışmalara özgü genellenebilir olma özelliğini beklemek anlamlı değildir. Çünkü nitel araştırma, küçük bir grubu ve topluluğu ya da özel bir durumu daha derinlemesine anlamak amacındadır (Auerbach ve Silverstein, 2003:78-82)

tartışılabilir olmaya açık olması noktasında *iletişimsellik* ve her adımın birbirini anlamlı bir şekilde takip etmesi noktasında *tutarlılık* olarak da resmedilmektedir (Auerbach ve Silverstein, 2003: 84-85). Kısacası, yukarıda bahsedilen sosyal araştırmanın ve araştırma için tercih edilen yöntem ve tekniklerin kendi içinde bir sistematığı olduğu hatırlanacak olursa, bu sistematığe ilişkin tüm yönlerin açıkça ortaya koyulması hesapverebilirliği gündeme getirir. Peki bir sosyal araştırmada kim kime hesap vermek durumundadır ya da hesap verme ilişkisinin aktörleri kimlerdir?

Nitel bir araştırmada hesapverebilirlik⁶, araştırmacıya araştırma aşamalarının nasıl gerçekleştiği ve gerçekleşeceğine yönelik detayları araştırmanın paydaşlarına açıklama sorumluluğu verir. Bu paydaşlar araştırmanın katılımcıları, araştırmaya fon sağlayan kurumlar ve araştırmacının bağlı olarak çalıştığı kurumdur. Katılımcılara karşı hesapverebilirlik, kendisiyle görüşme yapılarak deneyimlerine ve bilgisine başvuru olan görüşmecilere bunların araştırma içinde nasıl kullanılacağına yönelik açık bilgi vermektir. Fon sağlayanlara karşı hesapverebilirlik ise araştırmayı maddi olarak destekleyecek kurumla araştırmanın planının, yani hangi aşamanın ne zaman yapılacağı ve bunların neleri içereceğine yönelik bilginin paylaşılmasını içerir. Üçüncü olarak bağlı olunan kuruma karşı hesap verabilirlik; araştırmanın, kurumun ve daha büyük çapta merkezi yönetim ve kurumların politikaları ve koyduğu kurallar ile araştırmanın uyumluluğunun belirtilmesini içerir (Ballinger, 2008). Dolayısıyla araştırmacının, araştırmacı kimliği ile profesyonel bir iş yaptığı düşünülürse, “profesyonel hesapverebilirlikle” karşı karşıya olduğu söylenebilir. Fakat bir kuruma bağlı olduğu düşünüldüğünde neyi nasıl yaptığına ilişkin “kişisel hesapverebilirlikten” bahsedilmesi de mümkündür.

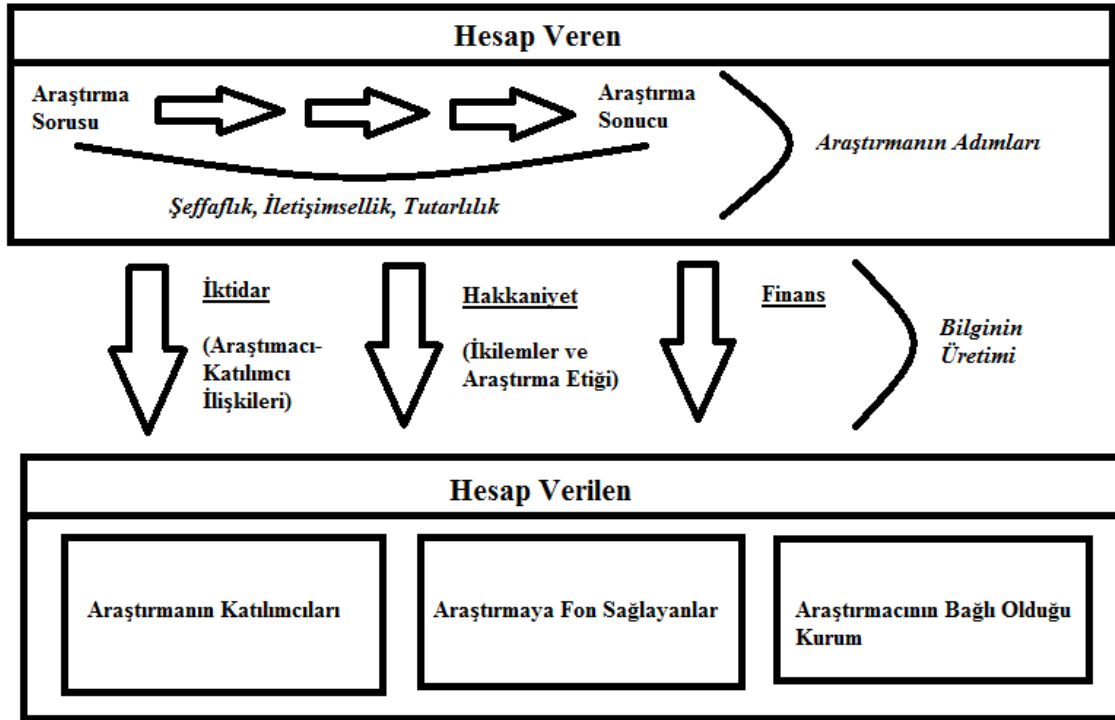
Hesapverebilirlik, aynı zamanda sahaya çıkan ve insanların gündelik hayatları içine karışan araştırmacıların “etik karar verme” sürecini ne kadar işlettiklerinin de bir göstergesidir. Alan çalışmasında araştırmacının görüşme yapılan kişileri maddi ya da manevi zarara uğratacak bir harekette bulunmaması bir araştırmacı için en temel etik kuraldır. Fakat uygulamada birçok “ikilem” ile karşı karşıya kalınabilir. Dolayısıyla bu ikilemlerle karşılaştığı noktada bir araştırmacı hem kendi çalışma alanına hem de araştırmanın katılımcılarına karşı hesap vermek durumundadır (Iphofen, 2011: 6). Araştırmacı, araştırmaya katılanların bu katılımı “gönüllü” gerçekleştirdikleri ve bilgi verme noktasında “rıзалarı” olduğundan emin olmalıdır. Katılımcılara sordukları sorular ya da onlardan istedikleri bilgi ile onlara maddi ya da duygusal zarar vermekten kaçınılmalıdır. Ayrıca yaptıkları görüşmeleri veri olarak kullanırken katılımcıların kimliğini açığa çıkararak ya da ima edecek söylemlerden kaçınılmalıdır. Araştırma için alınan maddi desteğin, araştırmacının “tetikçi” olmasına yol açacak bir duruma izin vermemesi sağlanmalıdır. Son olarak ise verilerin kâğıda dökülmesi esnasında bu veriler çarpıtılmamalı, eksik sunulmamalıdır (Ruane, 2005: 17-28; McNeill ve Chapman, 2005: 12-14). Etiğin gündeme gelişi, hesap verme ilişkisinin konusunu işaret etmekle birlikte “standartların belirlenmesi ve denetlenmesi” meselesini de gündeme getirir. Katılımcılara yönelik her türlü zarardan kaçınılması, onlara hakkaniyetle davranılmasını ve araştırmacı olarak iktidarlarını nasıl kullandıklarını gündeme getirmekle beraber, bu hakkaniyet ve iktidar simetrisinin nasıl kurulması gerektiğine yönelik ne gibi normlar olması gerektiğini de tartışmaya açar.

Bilimsel bir araştırmada karşılaşılabilecek etik sorunlarla nasıl baş edilebileceği ya da bu sorunların hiç meydana gelmeden engellenmesi amacıyla “etik kılavuzları” oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca araştırmanın yol açabileceği olası zararları değerlendirmek için “etik komiteleri” oluşturulmaktadır. Etiğe yönelik genel geçer ana hatların oluşturulması yanında araştırmanın gerçekleştiği sosyal çevreye özgü “konumlandırılmış” etik de araştırmacının dikkat etmesi gereken bir başka yöndür. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, “zararın” yalnızca katılımcılarla sınırlı olmadığıdır. Alan aynı zamanda araştırmacı için de çalıştığı konuya bağlı olarak hem duygusal hem fiziksel anlamda zarar görebileceği bir yere dönüşebilir. Bu noktada sadece katılımcıların değil araştırmacıların da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir (Piper ve Simons, 2005: 57-58). Zarar görebilirliğin etik bir mesele

⁶ Burada bahsedilen genel olarak nitel araştırmanın içinde yer aldığı paradigma açısından hesapverebilirliktir. Bunun dışında bir nitel araştırmanın feminist araştırma, etnografik araştırma, eylem araştırması vb. olması durumunda yaklaşıma göre hesapverebilirliğin detaylarında değişimler olabilir. Bu nedenle daha detaylı bir tartışma için bkz. Romm, Norma R. A. (2002). *Accountability in Social Research: Issues and Debates*, Kluwer Academic Publishers, New York ve Boston.

olarak gündeme gelişi, daha önce de belirtildiği üzere, iktidar asimetrisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2:Nitel Araştırmada Hesapverebilirlik

Kaynak: Auerbach ve Silverstein, 2003: 84-85; Iphofen, 2011: 6; Ballinger, 2008 ve Behn, 2001: 6-10'dan üretilmiştir.

Nitel araştırmada hesapverebilirliği genel şablonun yardımıyla yeniden düşündüğümüzde araştırmacının “hesap veren” olarak araştırma sorusunu sorduğu andan araştırma çıktılarına ulaştığı ana kadar geçen araştırmaya ait tüm adımları ortaya koyması olarak görürüz. Bir başka deyişle bu adımları; araştırmacının hesap verilen olarak katılımcılara, fon sağlayıcılara ya da araştırmacının bağlı olduğu kuruma sunmasıdır. Burada araştırmacının katılımcılarla birlikte bilgi üretirken ne gibi iktidar ilişkilerine girdiği, ne gibi etik ikilemlerde kaldığı ve bu durumda nasıl davrandığı ve araştırma sonuçlarını kendi kişisel çıkarlarından bağımsız bir şekilde nasıl sunmaya çalıştığına ilişkin soruların cevaplanması da söz konusudur.

Hesapverebilirlik tanımında ve nitel araştırmalarda hesapverebilirliğe yönelik tartışmada bahsi geçen boyutlara, taraflara ve konulara baktığımızda; Bohman'ın uzmanlığın ve uzman bilgisinin hesapverebilirliğe tabi tutulması gerektiği söylemini araştırmacı kimliği ile özdeşleştirebiliriz. Araştırmacı olmak da bir tür uzmanlık alanıdır ve profesyonel hesapverebilirliğe tabidir. Fakat araştırmacı kimliği bilgi üretiminde yer alan “perspektiflerden” yalnızca biridir. Katılımcıların ve belki diğer araştırmacıların perspektifleri ile karşılaşarak olası hataların elenmesine katkıda bulunur. Araştırmacı kimliğiyle farklı iktidar pratikleri içinde yer alır ve farklı ahlaki yargılarla karşılaşarak araştırmanın politik ve etik boyutlarını birlikte deneyimler. Aynı zamanda diğer perspektiflerin baktığı yeri anlamaya çalışarak hem eleştirel hem de pratik sorunlara uygun tepkiyi verme gibi durumlarla karşılaşarak sosyal araştırma aracılığıyla kendi dönüşümünü de gerçekleştirmiş olur. Kendini birinci kişinin yerine koyarak, ikinci kişi olarak kendini de sürece ekleyerek ve üçüncü kişi olarak araştırmanın seyrini denetleyerek birbirinden farklı perspektifler arasında geçiş yapmak durumunda kalır. Bu geçişleri nasıl gerçekleştirdiği bilginin üretimi sürecini de etkileyeceğinden bu süreci olabildiğince şeffaf kılması hem kendine hem okuyuculara karşı bir sorumluluk haline dönüşür. Geriye bu sorumluluğu yerine getirme aracının ne olduğu/olabileceği sorusu kalır.

3. Hesapverebilirlik Olarak Araştırma Deneyimlerinin Kayıt Altına Alınması

Bir araştırmanın sorusu, ilgili literatürü, metodolojisi ve çıktıları bir rapor ve metin halinde sunulur. Fakat alanda araştırmacının karşılaştığı duygusal, ideolojik, ahlaki, kimliğe ilişkin sorunlar -bilginin üretimine etkisi olduğu düşünülüyorsa- bu metinlerde yer almaz. Bu durumda bilgi üzerinde bu kadar etkili olabilecek unsurlardan nerede bahsedilecektir? Araştırma deneyimleri ya da araştırma günlükleri, bu noktada “kayıt” tutmanın önemli unsurları olarak karşımıza çıkar. Kayıt tutmanın amacı konusunda şunlar söylenebilir:

“Kayıt tutmak, hem yaptığımız okumaların düzenli bir kaydını tutmayı hem de bir araştırma günlüğü tutmayı kapsar. Bir araştırma günlüğünde; düşüncelerinizin gelişimini okuyuculara gösterebilir, kendi düşünmenize yardımcı olabilir, zaman yönetiminizi geliştirebilir ve çalışmanızın gelecekte alacağı yön konusunda fikirler sunabilirsiniz” (Siverman ve Marvasti, 2008: 304).

Kayıt tutmanın bir yolu olan araştırma günlüğü ise “dizayndan veri toplanmasına, çalışmanın yazımından sunumuna dek geçen araştırma sürecine ilişkin araştırmacının eylemlerinin, düşüncelerinin ve hislerinin yazılı olarak kayıt altına alınması” (Bloor ve Wood, 2006: 150) olarak tanımlanabilir. Görüldüğü üzere, araştırmaya ait tüm süreç duygularımızla birlikte ortaya koyulurken sürece ilişkin bu detaylı bilginin muhataplarından biri de kişinin kendisi olmaktadır.

Kişinin kendisine de hesap vermesi “düşünümSELLİĞİ (reflexivity)” gündeme getirir. Özellikle etnografik çalışmalar, feminist çalışmalar ve daha postmodern nitelikteki çalışmalarda gündeme gelmekle birlikte düşünümSELLİK ile kişinin kendisiyle birlikte araştırmaya kattığı tüm değerlerinin, veri toplamasından araştırma sonuçlarına dek tercihlerini nasıl etkilediğinin bir muhasebesi yapılmış olur (Dowling, 2008). Daha detaylı şekilde ise şöyle denilebilir:

“Eğer düşüncelerimiz, hislerimiz, kültürümüz ve çevremiz ile sosyal ve kişisel tarihimizin katılımcılarla kurduğumuz diyalogu, onlarla tartışmalarımızın yazıya dökümünü ve çalışmanın temsil ettiklerini yazmamızı nasıl etkilediğinin farkında olursak; iyi bir nitel araştırma için gerekli olan titizliğe ancak belki yaklaşmış oluruz” (Etherington, 2004: 31-32)

Bu haliyle düşünümSELLİK, araştırma esnasında araştırmacının katılımcılarla olan ilişkilerini ve görüşmeyi etkileyecek farklı unsurlardan - kısacası öznelliklerinden - okuyucuyu haberdar ederek daha “nesnel” bir duruş sergilemede kullanılır. Araştırmacının, araştırmanın akışı içinde nerede dışarıdan bir gözlemciye dönüştüğü nerede duyguları ve kendi kimliğiyle sürece dahil olduğunu ortaya koyması bu amacı taşır. Bu durumda “düşünümSELLİK”, araştırmacı ve araştırma arasındaki ilişkinin bir dökümünün yapılması için “araç” ya da “teknik” olarak ele alınabilir (Haynes, 2012: 74). Böylesi bir döküm “kayıt tutma” üzerinden gerçekleşebileceğinden, kişinin düşünümSELLİK eylemi araştırmanın diğer aktörlerine bir “hesap vermeyi” de sağlayabilir. Bu durumda araştırma sürecine ait düşünümSELLİK yaklaşımların “kayıt” altına alınması, hesapverebilirlik için bir araç kabul edilebilir. Araştırmanın seyrini belirleyen hususlara ilişkin kayıtlar “alan araştırması deneyimi”⁷, “nitel araştırma deneyimi”⁸, “alan notları”⁹, “alan sonrası yansımalar”¹⁰ gibi adlar altında metne dökülebilir. Bunların her biri birer araç olarak ele alınabilir.

Söz konusu metinlere Türkçe literatürden örnek vermek gerekirse *Etnografik Hikayeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri* (Harmansah ve Yahya, 2016) isimli kitap oldukça yerinde bir örnektir. Söz konusu kitapta farklı kimliklere ve arka planlara sahip araştırmacıların gerçekleştirdikleri çalışmalarda ne gibi zorluklara uğradıklarına ilişkin deneyim paylaşımları bulunmaktadır. Bu paylaşımlar bize katılımcı ve araştırmacıların cinsiyetlerinin, etnik kökenlerinin, mezheplerinin, aidiyetlerinin bilgi edinimi sürecini ve yöntem seçimini nasıl etkilediğini göstermektedir. Araştırmacıların çalışmaları doktora tezi, proje ya da yayın olarak basılmış birer bilimsel çalışma olarak literatürde yerini almıştır. Fakat çalışmanın arka planını anlatan bu tür kayıtlar hem toplumsal yapıya

⁷Bknz. Smith, Carolyn D. ve William Kornblum (1996). *In The Field: Readings on the Field Research Experience*, Praeger.

⁸Bknz. Padget, Deborah K. (2004). *The Qualitative Research Experience*, Wadsworth/Thompson Learning.

⁹Sanjek, Roger (1990). *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra.

¹⁰Bknz. Kouritzin, Sandra G., Nathalie E. C. Piquemal ve Renee Norman (Edt.) (2009). *Qualitative Research: Challenging the Orthodoxies in Standart Academi cDiscourses*, Routledge, New York ve Londra. (Özellikle 3. Kısım “After the Journey: Reflections on the Afterlife of Research”).

dair izler sunmakta hem de araştırmanın detaylarını bize bildirmektedir. Bunu bir başka şekilde “mutfaktan okuyucuyu haberdar edecek prosedürü devreye sokmak” (Gür, 2015: 79) olarak tanımlayabiliriz. Mutfaktan haberdar edilmenin önemini kitabın editörleri şu şekilde açıklamaktadır:

“Türkiye’de alan araştırması geleneğinde nitel çalışmalar kağıda dökülürken, ‘önemsiz detaylar’, ‘terslikler’, hatta ‘başarısızlıklar’ olarak tanımlanan deneyimler, araştırma metnine yansıtılmaz. Yöntemsel tartışmalar çerçevesinde kısıtlı ölçüde kendilerine yer bulsalar bile, çoğunlukla kapalı bir üslupla deyim yerindeyse geçiştirilir. Oysa sahada karşılaştıkları ya da dahil oldukları kimi durumlar (kimlik çatışmaları, bürokratik ve ideolojik engeller gibi), araştırmanın ilerleyişini etkilediği gibi, yönünü dahi değiştirebilir. Sıradan görülerek geçiştirilen bu kontrol dışı dönüşler ve ilerlemeler, alan çalışmasını sürdüren, hatta geliştiren deneyimlerdir.” (Nahya ve Harmanşah, 2016: 18).

Yine aynı çalışma içinde araştırma sürecinin karşılıklı etkileşim ve diyalog süreci olduğunu ima eden araştırmacılar bulunur:

“... alan çalışması bir müzakere sürecidir. Görüşülen kişilerle yapılan sohbetler ve teorilerle etkileşimler, alan çalışmasının nasıl etkili biçimde yürütülebileceğinin ve hangi mevzulara odaklanılabileceğinin yeniden değerlendirilmesine yol açabilir” (Grabolle-Çeliker, 2016: 149).

“Alan araştırması takım halinde değil de ‘tek tüfek’ bile yürütülse, müzakere kaçınılmazdır. Ancak müzakere süreci, yalnız başına çalışan araştırmacının iç-hesaplaşması biçimindeyken, takım çalışmasında diyalog halini alır. Anında geribildirim alırız. Müzakere, karmaşık bağlantıları anlamamız ve betimlememiz için daha fazla seçenek sunar. ‘Laf lafi açar’, tartışma doğurganlaşır; dolayısıyla, iki kişilik bir takım çalışması, iki ayrı kişinin gözlemlerinin toplamından daha üretkendir.” (Onaran İncirlioğlu, 2016: 183).

“Yaptığım araştırma bana araştırma etiğinin bileşenlerinin tek taraflı bir süreçten ziyade her iki tarafı da (araştırmacı-görüşülen) etkileyen dinamik ve etkileşimli bir süreç olduğunu gösterdi. ...bilgiye erişimin karmaşık, değişken güç dengelerini barındıran ve ikilemlerle dolu bir süreç olduğunu öğretti.” (Coşkun, 2016: 117).

Türk-Kürt, Sünni-Alevi, kadın-erkek, yabancı-yerli gibi farklılıkların¹¹ araştırmacılar ve katılımcılar arasındaki ilişkiyi ve dolayısıyla bilgi edinimini nasıl etkilediğinin ortaya koyulması, çalışmaya ait hesapverebilirliği gerçekleştirdiği gibi her iki tarafın ön yargılarıyla baş edebilmesi ve kendilerini dönüştürebilmelerini sağlar. Tüm bunlar Bohman’ın bahsettiği gibi demokratik birer pratiktir ve politik olduğu kadar etik yönleri de bulunur.

Hesapverebilirlik, sadece bir araç ya da mekanizma değildir. Aynı zamanda bir erdem olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla teknik bir süreç olmanın yanında etik bir yanı da bulunur (Bovens, 2010; Bovens ve diğerleri, 2014: 7-10). Bir araştırmada hesapverebilirliğin gündeme gelişi, hesabı verilen konunun sadece araştırmanın aşamaları ve yöntemlerine ilişkin değil, araştırma sürecinde karşı karşıya kalınan

¹¹ Araştırma deneyimlerinin paylaşımında feminist geleneğin Türkiye’de önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Örtülü Kimlik kitabının yazarı Aynur İlyasoğlu, üniversite mezunu ve seküler görünümlü bir kadın olarak İslamcı kadınlarla gerçekleştirdiği çalışmaya ait deneyimlerini ortaya koyar (Bknz. İlyasoğlu, Aynur (1995). “Toplumsal Mesafe, Kadınlar ve Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları”, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Edt: Serpil Sancar ve Necla Akgökçe, İstanbul, ss. 213-216). Fakat kadın kimliğinin diğer kimliklerle bir araya gelerek araştırma sürecini nasıl etkilediğini ortaya koymak anlamında araştırma deneyimlerinin paylaşılmasında Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından çıkarılan *Fe Dergi* önemli bir yer tutar (derginin tüm sayıları için bknz. bknz. <http://cins.ankara.edu.tr/>). Araştırma deneyimi örnekleri için bknz:

Körükmez, Lülüfer (2016). “Kadın Araştırmacıların Erkek-Dominant Bir Sahada Çalışması Mümkün Mü?”, *Fe Dergi*, 8(2), ss. 62-72.

Yıkımsı, Meral Salman (2015). “Kadınlara Mülakat Yapmak”, *Fe Dergi*, 7(1), ss. 96-107.

Orhon, Göze (2014). “Alan Araştırması Deneyimini Tartışmaya Açmak: İçeriden ya da Dışarıdan Olmak, Çoğul Kimlikler ve Toplumsal Cinsiyet”, *Fe Dergi*, 6(1), ss. 54-67.

Bozok, Mehmet (2013). Eleştiren ile Eleştirilenler Arasında Nazik Karşılaşmalar: (Pro)Feminist Bir Yaklaşımla Trabzon’da Erkeklikleri İncelemek”, *Fe Dergi*, 6(1), ss. 78-89.

Oğuz, Hatice Şule (2012). “Alanda Bir Kadın”, *Fe Dergi*, 4(1), ss. 64-78.

“insani değerlere” ilişkin ikilemlerin de dökümünü gerektirir (Fry, 1981). Bunun yanında bilimsel araştırmalara ilişkin konulmuş genel etik kuralları zorlayabilecek ve farklı ortamlardaki farklı araştırmalarda bu kuralların yeterli kalmayacağı durumlar da söz konusu olabilir. Farklı kimliklerle ve farklı araştırma yöntemleriyle ilerleyecek bir araştırma, pratikteki etik ikilemlere çözüm üretmeyi de gerektirir. Pratik sorunlara etik çözüm üretmede o soruna ilişkin geliştirilecek erdemler önemli rol oynar (Resnik, 2012). Böylesi bir erdem olarak “karşılıklı” ilişkinin söz konusu olduğu “sorumluluk” ele alınabilir. Hesapverebilirliğin sorumluluk olarak kurgulanışı, yasa niteliğinde kurallar ile bunlara uymama durumunda ceza almayı ima etmez. Aksine kişinin hesap verme eyleminde bulunması için çıkış noktasını yine kişinin kendisi olarak görür (Behn, 2001: 125). Hesapverilebilirliğin, nitel araştırma deneyimlerinin ortaya konması ve bir erdem olarak ele alınması bağlamında, “sorumluluk” olarak görülmesi oldukça önemlidir. Dahası, düşünürsellikte bahsettiğimiz gibi bir içselleştirmeyi ve bir kültürün oluşumuna katkıda bulunmayı amaçlar.

Hem bir mekanizma hem bir erdem olması, bu mekanizma çalıştırılmadığında ya da bu erdem gözetilmediğinde ne olacağı sorusunu beraberinde getirir. Bu da hesapverebilirliğe ilişkin Şekil 1’de bahsedilen “standartların belirlenmesi” ya da “denetimin” yapılması sorunlarıyla ilişkilidir. Bohman bu soruya yanıt verme noktasında eksik kalır. Çünkü pragmatizmin de etkisiyle demokrasiyi bir kültür olarak algılar; çoğulculuk ile olası hatalar test edilip süreçten ayrılacaktır. Fakat araştırmacının etik davranmadığı durumlarda ne olacaktır?

Elbette katılımcılara zarar veren ve onların hayatlarını tehlikeye sokan durumlarda etik komiteleri belirlenmiş uluslararası kodlara ilişkin bir yaptırımda bulunacaktır. Fakat burada bahsedilen hesapverebilirlik -Şekil 2’deki akışı temel alarak-; araştırmacının içinde bulunduğu iktidar pratiklerinin, önyargılarının, yöntem tercihinin, görüşmecilerin kimliğinin, kurduğu iletişimin ve karşılaştığı sorunların bilgi üretim sürecini nasıl etkilediğine yönelik bir değerlendirmede bulunması, Bohman’ın çerçevesiyle eleştireliliğin bir gereği olarak etkisi altında kaldığı perspektiflerin bir dökümünü yapabilesidir. Bunun bir yolu olarak bu çalışmada araştırma raporlarından farklı olarak araştırmaya yönelik deneyimlerin yer aldığı günlükler ve deneyim paylaşımları öne sürülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu anlamda hesapverebilirlik bir erdemse ve ceza alma durumunu gerektirmiyorsa, herkes bu deneyimi paylaşmak durumunda mıdır? Bir sosyal araştırmacının uyması gerekli etik ilkeler belirli olsa da araştırmacının buna uyup uymadığının denetimi sorunludur. Bunun “bürokratik denetimi” bilimsel özgürlüğe zarar vererek “etik faşizmin” oluşmasına sebebiyet verebilir (Iphofen, 2011: 3). Tek bir kişinin ya da kurumun bilimsel araştırmaya yönelik en doğru bilgiye ve denetim yetkisine sahip olduğunu söylemesi Bohman’ın bahsettiği şekilde uzmanlığın sorgulanmaması ve normların dinamikliğinin göz ardı edilmesiyle sonuçlanabilir. Bu noktada şimdilik bu tür bir paylaşımın bir kültür oluşumunu destekleyeceği ve aynı zamanda gündelik hayatta karşılaştığımız politik ve etik sorunların bir yansımaları sunacağı söylenebilir. Bu nedenle bir sorumluluk olarak görülebilir.

Elbette hesap verilebilirlik konusu hem sosyal bilimlerin hem doğa bilimlerinin temel meselesidir. Örneğin tıbbi araştırmaların hem sosyal bilim yönü hem de deneysel yönü bulunur. Hasta ve doktor arası iktidar ilişkileri yanında insan bedeni üzerinde ve tıbbi teknolojilere yönelik araştırmalar da tıbbi araştırmalar kapsamında yer alır. Tüm bu yönleriyle birlikte tıbbi bir araştırmanın hukuk boyutu olduğu kadar güven, uzmanlık, etik gibi boyutları da bulunur. Bu boyutlarla birlikte ve onların yanında, “hesapverebilirliğin” bir “kültüre” dönüşmesi gerekliliği de söz konusudur (Cheung, 2007). Benzer şekilde araştırma deneyimlerine ilişkin kayıtlar üzerinden hesapverebilirliğin sağlanmasına yönelik bir kültür oluşturulması ile Bohman’ın bahsettiği şekilde farklı kimlikler arası etkileşimin araştırmacıyı nasıl etkilediği ortaya konabilir; farklı kimliklerin karşılaşması durumunda sosyal yapının yansımaları olan bir iktidar pratiğinin bilgi edinimini nasıl etkilediğinin seyri araştırmanın taraflarına gösterilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, öncelikle, yönetim ve politika anlamında hesapverilebilirlik kavramı üzerinde duruldu. Burada karşımıza hesapverilebilirliğin tarafları, türleri, konusu, standartları ve denetimi gibi boyutları olduğu çıktı. Sosyal araştırma pratiğini politik ve onunla ilintili olarak demokratik bir mesele olarak ele alan James Bohman’ın argümanlarına geçildi. Bohman’ın eleştirel teori ve pragmatizmi birbirine

yaklaşımaya çalıştığı, bilgi edinimi sürecini Habermas'tan aldığı müzakere ve iletişim ile açıkladığı, çoğulculuğun ve farklı perspektiflerin güç ilişkilerini dengede tutabileceğini ortaya koyduğu belirtildi. Böylece araştırmacının kendini bu sürecin bir parçası olarak görmesi gerektiği, bunun da farklı perspektifler arası geçiş yapmasını gerektirdiği belirtildi. Sonrasında ise hesapverebilirlik, yüz yüze iletişimin veri toplama teknikleri açısından en belirgin olduğu nitel araştırmalar açısından değerlendirildi. Bu noktada ise karşımıza hesapverebilirliğin tarafları olarak araştırmacılar, katılımcılar, kurumlar ve fon sağlayıcılar çıktı. Taraflar arası ilişkinin iktidar pratikleri temelinde politik yönü, ikilemler ve hakkaniyet noktasında ise etik yönü olduğu görüldü. Yüz yüze iletişim (mülakat, odak grup vb.) nedeniyle nitel araştırmacıların demokratik bir araştırmaya yatkınlıkları olduğunun altı çizildikten sonra bir bunun bilgi edinimi sürecini nasıl etkilediğini sunması gerektiği bir zorunluluk değil fakat bir sorumluluk olarak değerli görüldü. Araştırmanın hesap verilen tarafına araştırmacının kendisini dahil etmesi ise “düşünümsellik” üzerinden tartışıldı.

Bohman'ın argümanları, görüldüğü üzere, bir nitel araştırmanın ne kadar politik olabileceğini daha detaylı bir şekilde ortaya koyma imkanı vermektedir. Araştırma sürecini demokratik bir pratik olarak görmenin, araştırmacının kendini bilgi üretiminin tek otoritesi olarak görmekten uzaklaştıracağını söylemek yanlış olmayacaktır. Farklı perspektiflerle karşılaştığında ortaya çıkan ahlaki yargılama farklılıklarını, kendi kimliğini ve duruşunu, bu kimlik ve duruşun araştırma sürecinde anlamaya çabaladığı sosyal gerçekliği ona nasıl sunduğunu, farklılıklarla karşılaşmanın kendisini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymasının da en az araştırma raporu kadar değerli olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu karşılaşmaların makro alandaki toplumsal sorunların bir yansımasını sunacağı düşünüldüğünde, araştırma deneyimlerinin paylaşımı hem sosyal gerçekliklere daha çok dokunacak hem de Bohman'ın belirttiği gibi araştırma sürecine ilişkin normların, etik kodların ve standartların ampirik birikimle revize edilip yeniden şekillendirilmesine de yardım edecektir. Kısaca bilgi üretim sürecine ait bilgi, ancak araştırma sürecinin ortaya koyulması ile oluşacak ve birikecektir. Bu sürecin ortaya koyulmasında ise araştırma deneyimlerinin paylaşımının önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Reyaz (2016). "Re-Conceptualization of Accountability: From Government to Governance", *International Journal of Multidisciplinary Approach&Studies*, C.3, S.5, ss. 1-11.
- Auerbach, Carl F. ve Lousie B. Silverstein (2003). *Qualitative Data: An Introduction to Coding and Analysis*, New York University Press, New York ve Londra.
- Ballinger, Claire (2008). "Accountability", *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, Edt: Lisa M. Given, C:1&2, Sage, Los Angeles ve Londra, pp.3-4.
- Barbour, Rosaline S. ve John Schostak (2005). "Interviewing and Focus Groups", *Research Methods in the Social Sciences*, Edt: Bridget Somekh ve Cathy Lewin, Londra, Sage Publications, Thousand Oaks ve New Delhi, ss. 41-48.
- Behn, Robert D. (2001). *Rethinking Democratic Accountability*, Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Bloor, Michael ve Fiona Wood (2006). *Keywords in Qualitative Methods: A Vocabulary of Research Concepts*, Sage, Londra ve New Delhi.
- Bohman, James (2009). "Epistemic Value and Deliberative Democracy", *The Good Society*, C.18, S.2, ss. 28-34.
- Bohman, James (2007a). *Democracy Across Borders: From Demos to Demoi*, MIT.
- Bohman, James (2007b). "Political Communication and Epistemic Value of Diversity: Deliberation and Legitimacy in Media Societies", *Communication Theory*, S.17, ss. 348-355.
- Bohman, James (2005). "We, Heirs of Enlightenment: Critical Theory, Democracy and Social Science", *International Journal of Philosophical Studies*, C.13, S.3, ss. 353-377.
- Bohman, James (2004). "Realizing Deliberative Democracy as a Mode of Inquiry: Pragmatism, Social Facts, and Normative Theory", *Journal of Speculative Democracy*, C.18, S.1, ss. 23-43.
- Bohman, James (2003). "Critical Theory as Practical Knowledge: Participants, Observers, and Critics", *The Blackwell Guide to the Philosophy of the Social Sciences*, Edt: Stephen P. Turner ve Paul A. Roth, Blackwell, ss. 91-109.
- Bohman, James (2001). "Participants, Observers, and Critics: Practical Knowledge, Social Perspectives, and Critical Pluralism", *Pluralism and the Pragmatic Turn: The Transformation of Critical Theory (Essays in Honor of Thomas McCarty)*, Edt: William Rehg ve James Bohman, the MIT Press, Cambridge ve Londra.
- Bohman, James (2000). *Public Deliberation: Pluralism, Complexity, and Democracy*, MIT.
- Bohman, James (1999). "Democracy as Inquiry and Inquiry as Democratic: Pragmatism, Social Science, and Cognitive Divison of Labor", *American Journal of Political Science*, C.43, N.2, ss. 590-607.
- Bohman, James (1997a). "The Public Spheres of the World Citizen", *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, Edt: James Bohman ve Matthias Lutz-Bachman, MIT, ss. 179-200.
- Bohman, James (1997b). "Deliberative Democracy and Effective Social Freedom: Capabilities, Resources, and Opportunities", *Essays on Reason and Politics: Deliberative Democracy*, Edt: James Bohman, ve William Rehg, MIT, Cambridge ve Londra.
- Bohman, James (1995). "Public Reason and Cultural Pluralism: Political Liberalism and the Problem of Moral Conflict", *Political Theory*, C.23, S.2, ss. 253-279.
- Bohman, James (1993). *New Philosophy of Social Science: Problems of Indeterminacy*, MIT.

- Bovens, Mark. Thomas Schillemans ve Robert E. Goodin (2014). "Public Accountability", *The Oxford Handbook of Public Accountability*, Edt: Bovens, Mark. Thomas Schillemans ve Robert E. Goodin, Oxford University Press, Oxford, ss. 1-22.
- Bovens, Mark (2010). "Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism", *West European Politics*, C:33, S:5, ss. 946-967.
- Cheung, Philip (2007). *Public Trust in Medical Research?: Ethics, Law and Accountability*, Redcliffe Publishing, Oxford ve New York.
- Coşkun, Emel (2016). " 'Bunların Gerçek Olduğuna İnanıyor Musunuz?': Araştırma Etiğine Dair 'Yukarıdan' Notlar", *Etnografik Hikayeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri*, Edt: Rabia Harmanşah ve Z. Nilüfer Nahya, Metis, ss. 103-117.
- Dowling, Maura (2005). "Reflexivity", *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, Edt: Lisa M. Given, C:1&2, Sage, Los Angeles ve Londra, pp.747-748.
- Etherington, Kim (2004). *Becoming a Reflexive Researcher: Using Ourselves in Research*, Jessica Kingsley Publishers, Londra ve Philadelphia.
- Fry, Sara T. (1981). "Accountability in Research: The Relationship of Scientific and Humanistic Values", *Advances in Nursing Science*, C:4, S:1, ss. 1-13.
- Grabolle-Çeliker, Anna (2016). "Gelin, Anne, Yabancı ve Araştırmacı: Türkiye'deki Kürt İşgücü Göçü İncelemesinde Konumsallık", *Etnografik Hikayeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri*, Edt: Rabia Harmanşah ve Z. Nilüfer Nahya, Metis, ss. 137-150.
- Gür, Faik (2015). "Araştırma Sürecini Açmak: Bir Vaka ve Sosyoloji Araştırması", *folklor/edebiyat*, C:21, S:84, ss. 73-81.
- Frodeman, Robert (2011). "Interdisciplinary Research and Academic Sustainability: Managing Knowledge in an Age of Accountability", *Environmental Conversation*, C:38, S:2, ss. 105-112.
- Haynes, Kathyryn (2012). "Reflexivity in Qualitative Research", *Qualitative Organizational Research: Core Methods and Current Challenges*, Sage, Londra ve New Delhi.
- Iphofen, Ron (2011). *Ethical Decision-Making in Social Research: A Practical Guide*, Palgrave MacMillan.
- Martin, Brian (1999). "Suppressing Research Data: Methods, Context, Accountability, and Responses", *Accountability in Research*, C:6, S:4, ss. 333-372.
- McNeill, Patrick ve Steve Chapman (2005). *Research Methods*, 3. Baskı, Routledge, Londra ve New York.
- Mulgan, Richard (2003). *Holding Power to Account*, Palgrave.
- Nahya, Nilüfer Z. ve Rabia Harmanşah (2016). "Kendini ve Ötekini Yazmak: Alan Araştırması ve Deneyim", *Etnografik Hikayeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri*, Edt: Rabia Harmanşah ve Z. Nilüfer Nahya, Metis, ss. 17-35.
- Piper, Heather ve Helen Simons (2005). "Ethical Responsibility in Social Research", *Research Methods in the Social Sciences*, Edt: Bridget Somekh ve Cathy Lewin, Londra, Thousand Oaks ve Yeni Delhi, Sage Publications, ss. 56-64.
- Resnik, David B. (2012). "Ethical Virtues in Scientific Research", *Accountability in Research*, C:19, S:6, ss. 329-243.
- Robertson, David (2004). "Accountability", *The Routledge Dictionary of Politics*, Üçüncü Baskı, Routledge, Londra ve New York, s. 3.

Ruane, Janet M. (2005). *Essentials of Research Methods: A Guide to Social Science Research*, Blackwell Publishing.

Silverman, David ve Amir Marvasti (2008). *Doing Qualitative Research: A Comprehensive Guide*, Sage, Los Angeles ve Londra.

Stake, Robert E. (2010). *Qualitative Research: Studying How Things Work*, The Guilford Press, New York ve Londra.

Yin, Robert K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*, The Guilford Press, New York ve Londra.

“Difference Between Research and Inquiry”, MacQuarie University (Sydney/Australia), http://www.mq.edu.au/lih/altc/ug_research/diff_research_inquiry.htm, Erişim Tarihi:19.03.2017.

“RCR Framework of Investigation”, Government of Canada, <http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/interpretations/inquiry-enquetes/>, Erişim Tarihi: 19.03.2017.